میرنشینەکانی کوردستان خوێندنەوەیەکی نوێ بۆ ناوی میر و هۆزەکان و باژێڕ و کەلهەکان

پ. د. زرار صدیق تۆفیق

ک. زانستێن مرۆڤایەتی- زانکۆیا دهۆک/ کوردستانا عیراقێ

پۆختە:

هەروەك دیار نوخبەی خوێندەواری کورد بە درێژایی سەدەکانی مێژووی ئیسلامی گرنگییەکی کەمیان بە کۆدکردنی مێژووی گەلەکەیان و نیشتمانەکەیان داوە. و هەموو ئەو زانیاریانەی لە بارەی میرنشین و قەوارە سیاسیەکانی کورد بە شێوەی پچڕ پچڕ لە رێگای ژێدەرە عەرەبیە و فارسییەکان پێمان گەیشتووە، ئەمە خزمەتێکی گەورەیە بۆ مێژووی کورد، بەلام لەم ژێدەرانەشدا ناوی شازادە و سەرکردەکانی کوردیان هەروەها ناوی ئەو هۆز و شارۆچکە و قەلایانەی کە ملکەچی ئەوان بوون، بەپێی یاسا و بناغەکانی زمانی عەرەبی دانراون، و ئەو پیتانەیان گۆڕیوە کە لە زمانی عەرەبیدا بوونیان نییە بەو پیتانەی کە لە بێژەکردندا لێی نزیکن یان لە فۆرمدا هاوشێوەی ئەو پیتانەن، وەک چۆن دەستکارییان لە پیتی (و) کراوە (واو المفتوحة)، کە یەکێکە لە گرنگترین نیشانەکانی ناوی تایبەت لە زمانی کوردیدا، بۆ (ویە).

توێژەرانی هاوچەرخیش ئەم رێبازەیان پەیڕەو کردووە و هەمان ئەو ناوە کەسیی و جوگرافییانەیان نووسی کە سەر بە میرنشین و هۆزە کوردەکانن بە هەمان فۆرمولەی مێژوونووسانی کۆن.

بەم پێیە ئەم توێژینەوەیە دەستپێشخەرییەکی جدییە و هەوڵێکی سەرەتاییە بۆ لێکۆڵینەوە لەم دیاردەیە، بو دیارکردنی هۆکارەکان و گرنگترین حاڵەتەکان کە تێیاندا ناوە غەیرە عەرەبییەکان بۆ عەرەبی گۆڕدراون ، و بو پەیدا کرنی شێوەی رەسەنی ئەو ناوانە پشتبەستن بە سەرچاوە پەیوەندیدارەکان و بەڵگە زمانەوانییەکان کراوە.

پەیڤێن سەرەکی: *میرانی کورد، هۆزەکانی کورد، باژێڕەکانی کوردستان، راستکردنەوەی ناویان*

پێشگۆتن:

لە سەدەی چوارەمی کۆچی/ دەهەمی زاییەوە و تا ناوەڕاستی سەدەی نۆزدەهەم، میران و سەردارانی هۆزەکانی کورد، دەهان دەوڵەت و میرنشین و دەستەڵاتداریی گەورە و

بچووکیـان دامەزرانـد و لە ژێـر سـایە و داننـانی دەوڵەتـانی ناوەنـدا، حـوکمی پانتـاییەکی فراوانـی کوردسـتانیان دەکـرد و بەڕێوەیـان دەبـرد، لای هەمـووان ئاشـکرایە کە میـژوو و سـەربوردەی ئەم قەوارە سیاسییانە پتـر سـەرچاوەی بیـانین و خەڵکـانێکی غەیـرە کـورد بە زمـانی عەرەبـی و فارسـی و پاشـتریش لە سـەردەمی عوثمـانی بە تـورکی دایاننـاوە کە هەرچۆنێـک بێـت بێـڕادە خزمەتـی مێـژوو و کەلتـوری کوردییـان کـردووە و ئەگەر ئەوان نەبـانەیە، ئەوا چمـان بـۆ نەدەمـایەوە و شـتێکی وامـان لەبـارەی بەسـەرهاتی رابـردووی گەلەکەمـان نەدەزانـی، بەڵام ئەم سـەرچاوانە هاوکـات لە خەوش و نـاتەواوی بەدەر نـین و یەکێکیـان ئەوەیە کە لە تۆمـارکردنی نـاوی زۆربەی میـر و نـاودارانی کـورد و شـوێنە جوگرافیەکـانی کوردسـتان کە لە ژێـر دەسـتی میرنشـینە خۆجێهەکـان بـوون، راسـتییان نەپێکـاوە و بەپێـی دەسـتووری زمـانی فارسـی و عەرەبـی نووسـیویانە، ڤەکۆڵەرانی هـاوچەرخی مێژووی کـوردیش سـەرنجی ئەم پرسـەیان نەداوە و کاریـان بـۆ راسـتکردنەوەی نەکـردووە و چ ناوێکی کوردیی پەیوست بە میرنشینەکان، تا هەنوکە هاوشێوەی سەرچاوەکان دەنوسرێن.

ئەم بـابەتە، تـۆژینەوەیەکی ئۆنۆماتـالۆگی و تۆپـۆنیمیە و دەستپێشـخەرییێکە بـۆ دیڤچوونی ئەم مژارە و بەپێـی بۆچـوون و تێگەهیشـتنی خۆمـان و بە مەبەسـتی خزمەتکـردنی چاند و زمانی کوردی، هەوڵمان داوە بنەکۆکی کوردیی ئەم ناوانە ساخ بکەینەوە.

- گرنگیی بابەت:

گومانی تێدا نیە کورد گەلێکی دێرین و رەسەنە و خاوەند ناسنامەی نەتەوایەتیی خـۆیەتی و زمانەکەشـی بەڵـگە و بنەمـایەکی هەرە گرنگـی رەسـەنایەتیەتی، دیـارە زمـانی کـوردییش وەک هەر زمـانێکی زینـدووی دی لە جیهـان هەر لە کـۆنەوە، خاوەنـد رێزمـانی سەربەخۆیە و بۆ هەر دیـاردە و پرسـێکی زمانەوانی یاسـاو رێسـا تـایبەتی خـۆی هەیە کە بە درێژایی مێژوو پەیدابووە و گەشـەی کـردووە و گەڵاڵەبـووە، لەوانەش پرسـی ناولێنـان، چ نـاوی کەسـەکان و گیـانلەبەران و شـوێنەکان و چ نـاوی خـواردن و خـورادنەوە و روەک و ئـامێر و کەرەستە و جلوبەرگ...هتد.

لای هەمووومان ئاشکرایە کە کورد هەندە هەستی بە بەهـا و بـایەخی مێژوی خۆی نەکـردووە و دەگـمەن نەبێـت دەربەسـتی نووسـینەوەی نەبـووە و ئەوەی نوسـراوە و بـۆ ئـێمە ماوەتەوە، خەڵکانی غەیرە کورد و بە زمانانی دی تۆماریان کردووە بە تـایبەتی هەردوو زمـانی عەرەبـی و فارسـی، بـۆیەش چ پەیـڤ و نـاو و دەسـتەواژەی کـوردی هەیە کە پەیوەنـدیی راسـتەوخۆی بە میرنشـینەکانی کـوردەوە هەیە، نەشـیاون وەک خـۆی بیـانگوازنەوە، بەڵکـو بەپێی چۆنیەتی گۆکردنیـان لە زمـانی ئاخـافتنی خۆیـان وەریـان گرتـووە ئێسـتاش دەمـی ئەوە هـاتووە چیتـر نەکەویـنە ژێـر بانـدۆری زمـانی عەرەبیەوە و ئەو نـاوانە بگەڕێـنەوە بـۆ ئەصـڵە

کوردییەکەیان و پێویستە وەک باب و باپیرانمان بیانبیژین و بەکاریان بهێنین نەوەک چاو لەوان بکەین.

پێم وایە ئەگەر کۆی ئەم ناوانە ساخ بکرێنەوە و بخرێنە ژێر لێکۆڵینەوەی وردی وشەناسیەوە، دەشێت پەی بە راست و رەوانیی هەر یەکێکیان ببرێت، بەمەش چەندین پەیڤی دێرینی کوردی لە فەوتان و لەناوچوون رزگار دەکرێن و زیندوو دەکرێنەوە و خەرمانی پەیڤی رەسەنی کوردییان پێ دەوڵەمەند دەکرێت و خزمەتێک بە زمانی نەتەوایەتیمان دەگەهێنرێت. نەخاسمە ئەگەر ئاگامان لەوەبێت کە چ دەقێکی کوردیی وا شک نابەین بگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست و سەردەمانی دەسەڵاتداریە خۆجهیەکانی کوردستان تا بیکەینە کەرەستەی لێکۆڵینەوە بۆ هەر مژارێکی پەیوەندیدار بە دیرۆکی کوردەوە، روونە ئەمەش کێشەی هەرەمەزنی توێژەری بواری مێژوو و ئیتمۆلۆجیای زمانی کوردییە.

یەکەم: فۆرمی فارسیی ناوی شوێنەکانی کوردستان:

دیارە زۆربەی دەڤەرە کوردنشینەکان لە سەردەمی پێش ئیسلامدا و بۆ ماوەی پتر لەچوار سەدە(٢٢٦- ٦٥١ز)، بەشێک بوو لە قەڵمرەوەی دەوڵەتی ساسانی و لەم دەوڵەتەش، فارسی زمانی رێڤەبەری و حوکمداری بوو و بێگومان ناوی قەڵا و بازێڕ و شارەکانی کوردستانیش لە دەفتەر و تۆمارەکانی دەوڵەتدا هەر بەو زمانە دەنوسران کە هەرچەند لەگەڵ کوردیدا دەستەخوشکن، بەڵام جگە جیاوازیی رستەسازی و وشەسازی، لە گۆکردنی چەند دەنگ و پیتێکیشدا جیاوازن و دەنگەکان لە نێوانیاندا دەگۆڕدرێن، دواتر پاش فەتحی ئیسلامی، عەرەبە فاتحەکان ئەم ناوانەیان هەر لە تۆمارەکانی دەوڵەتەوە یان لە رێگای کارگێڕان و فەرمانبەرانی فارسەوە وەرگرت و هاوشێوەی ئەوان تۆماریان کردن و لە نامە و پەیام و نوسراوە فەرمیەکان و لە سەرچاوەکان جێگیر کران و تا هەنوکە ئاوەهاش ماونەتەوە.

لێرە تەنها لە دیاترین ئەم جیاوازییانە دەدوێین کە گرنگە بۆ ئێمە و راستەخۆ پەیوەستە بە توێژینەوەکەمان، یەکێکیان ئەوەیە کە لە وشەگەلێکدا وەک هەموومان دەیزانین، پیتی (ب)ی فارسی لە کوردیدا دەبێتە(و) نەخاسە لە کۆتاهی ناوەکە:(شەب وئاب وسیب...هتد) دەبنە (شەو و ئاو و سێو یان شەڤ و ئاڤ و سێڤ) ، لە هەندێک لەهجەیەکی باشووری کوردستاندا، ئەم گۆڕانە زەقترە: باران- واران ، تابستان- تاوستان، بە- وە...هتد.

ئەوەی لێرە مەبەستمانە ئەوەیە کە زۆرجار ئەو (ب)یەی لە سەرەتا و کۆتاهی ناوی میرانی کورد و ناوی قەڵا و شار و گوندەکانی کوردستان دەبینرێت، لە بنەڕەتدا و بە کوردی (و) و (ڤ) بووە. هەروەها پاشبەندی(ئاباد) و (رود) کە بە ناوی زۆر شوێنەوە دەلکێنران، دەنگی(د) لە کوردێدا دەسوێت و نامێنێت و دەبنە(ئاوا) و(رو- رۆ) و پولاد دەبێتە پۆلا.

بۆ سەلماندنی ئەمەش نموونە زۆرن و وابزانم هێنانەوەی دوو سێیەکیان مەبەست بەدەستەوە دەدات، ئەوەتا شەقڵاوا بە(شقلاباذ)[١] و عەنکاوا- عەمکاوا بە (عمكاباذ)[٢] و زەهاو بە(زهاب و ذهاب) و سیساوا بە (سيساباد) و باداوا بە(باداباد) هاتوون[٣]، ئەم دوو گوندەی دواهی موڵکی میرنشینی سۆران بوون و دواتر کەوتنە دەست کاربەدەستانی عوثمانی لە هەولێر، ناوچەی زەنگابادی گەرمیان لە کۆتاهی سەردەمی عەباسیەوە ناسراوە و لە سەرچاوە فارسیەکاندا بە زەنگیئاباد ناوی هاتووە[٤] چ گومانێکمان نییە کە ئەو دەمانەش کوردی ناوچەکە بە پێیان گوتووە زەنگاوا- زەنگاواد و لە هەواڵێکیشدا وا هاتووە، بەڵام بە هۆی هەڵەی نەسخکردنەوە بووە بە رانکاوا[٥] و قەڵای(بەهار) یەکەم پایتەختی ولایەتی کوردستان- ناوەڕاستی سەدەی٧ک /١٣ز-[٦] لای مێژوونوسێکی ئەو سەردەمە بە (وەهار) ناو براوە کە دیارە لە زاری خەلکانێکی کوردەوە بەرگوێی کەوتووە[٧] و میر سورخابی کوڕی بەدری کوڕی موهەلهەلی کوڕی محەمەدی شادنجان (٤٦٧- ٥٠٠ک /١٠٧٤- ١١٠٦ز) خاوەندی قەڵای خوفتیان- خەفتیدەکان لە رۆخی زێی خواروو و ناوچەکانی ئاغجەلەر و کۆیە[٨]، بەخۆی ناوی سورخاو بووە و پێم وایە چەمی سورخاوشان- سورخاو شاهان کە دەڕژێتە ناو زێوە یادگاریی ئەوە[٩]، لە بەیتە شیعرێکی کوردیی سەدەی ١١ک/١٨ز ناوی بنەماڵەی خانەدانی سورخاو هاتووە:

کەی صنعەت کەی طەبع، کەی ئاسا کەی خوو

نەسڵ خانەدان سورخاو مامووو[١٠].

بەم پێیە دەکرێت کۆی ناوکانی دیش راست بکەینەوە و بیانگەڕێنینەوە بۆ ئەصلە کوردییەکەیان،

دارائاباد یەکێک بوو لەو سێ شارۆچکەیەی شارەزور کەوا لە دەمی فەتحی ئیسلامی ئاوەدان بوون و فەتح کران و بە ناوی شاه دارای ئەخمینیی بنیادنەریەوە ناونراوە و لە سەدەی ٤ک/١٠ز کەوتە دەستی میرانی حەسەنۆیی بەرزەکان، لە کوردیدا داراوا بووە[١١] و بنەماڵەی شبانکارەی کورد کە لە ناوەڕاستی سەدەی ٥ک/١١ز دا، دەسەڵاتداریەکیان لە بەشێکی هەرێمی فارس و ئەسپەهان دامەزراند، ناوی دروستیان شوانکارەیە[١٢] و ئێستاش خێڵێکی کوردی دانیشتووی شارەزور بەم ناوەوە هەرماوە و گوندی شوانکارەش هەیە و دەکەوێتە رۆژهەڵاتی پاوەوە. کەلهی خۆشاب بارەگای میرانی مەحمودی[١٣] نەدورە بە کوردی خۆشاڤ بووبێت، کەچی یاقوتی حەمەوی(م: ٦٢٦ک/١٢٢٩ز) کردوویەتی بە خەوشەب[١٤]، هەروەها کەلهی ئامێدیی بارەگای میرانی هەکاری لە سەردەمی عەباسی، بە قەڵای(جلاب)یش دەناسرا[١٥]، نەدوورە ئەمەش بەفارسیکردن یان شێوەی فارسیی ناوەکە بێت و گەلئاڤ- گەلاڤ یان گولاڤ بووە وەک چۆن ناوی گوندی (رێژاو)ی کوردستانی رۆژهەلات لە دەقە فارسیەکان و نوسراوە رەسمییەکانی دەوڵەتانی ئێراندا کراوە بە (ريجاب)،

ناوی هەردوو روباری سپیرود(أسبیروذ)[١٦] و جوانرود لە کوردیدا سپیرۆ و جوانرۆ بوونە لە شیوەی تانجەرۆ، وشکەرۆ، ناوی جوانرۆ ئێستاش لای خەڵکەی هەر وەک خۆی ماوە.

لەبەر رۆشنایی ئەو حاڵەتە گۆڕانەی بەسەر ئەم ناوانە هاتوون، دەکرێت چ ناوێکی پەیوەست بە مێژوومانەوە هەیە و لە نووسراوە فارسییەکاندا هاتوون، بیگەڕێنینەوە بۆ شێوە کوردییەکەی.

دووهەم: عەرەب و کردنی پاشگری(ۆ)ی ناوی کوردی بە (ویە):

راستییەکی بەڵگەنەویستە کە عەرەب بە درێژایی مێژوویان لە پێش و پاش ئیسلامدا، سەدان وشەیان لە گەلانی دیکەوە وەرگرت و پاش گونجاندنیان، بەکاریان هێنان و تێکەڵی زمانی خۆیانیان کردن و دەبوو بەپێی دەستور و رێزمانی عەرەبی سەرەدەریی لەگەڵ بکەن و دەستکاریی بنیادی بکەن و پیتەکانی بگۆرن، ئەو وشانەی زوو وەرگیرابن و لە ئاخافتنی کۆنی عەرەبی پێش ئیسلام، شوێنی خۆیان گرتبێت و پاشتر لە قورئان و فەرمودە راستەکانی پێغەمبەر و شیعری سەرەتاکانی سەردەمی ئیسلامی هاتبن کە بە سەردەمی گەواهیهێنانەوە(عصر الاستشهاد) دەناسریت، بە بەعەرەبیکراو (معرب) دادەنرێن و چونکە لە قورئاندا بەکار هاتوون و چەند جارێکیش جەخت لەوە کراوەتەوە کە قورئان بە عەرەبیەکی پەتی و رەوان هاتۆتە خوارەوە، بۆیە زۆربەی زمانەوان لە کۆنەوە لەگەڵ داننانیان بە رەگورپیشەی ناعەرەبیی ئەم وشانە، نەدەشیان نکۆڵی نەکەن و بە موڵکی عەرەبیان دادەنێن و ئەحکامی زمانی عەرەبیی بەسەر دەچەسپێنن[١٧]، ئەم جۆرە وشانە جیاوازن لە وشەی بیانی(دخیل) و دروستکراو(مولد)، ف. عەبدولرەحیم ساخکەرەوەی کتێبی(المعرب من کلام الأعجمي) دانراوی ئەبو مەنصوری جەوالیقی(م: ٥٤٠ک/١١٤٥م)، بە وردی لەم بابەتەی کۆڵیوەتەوە و زانیاریی بەکەڵکی خستۆتە روو[١٨]، لە ئاکامی ئەمەدا، ئەو میرە کوردانەی لەم سەردەمەدا دەرکەوتوون، ناویان هەر بە فۆرمە عەرەبیکراوەکەی براوە و وەک سەدان ناوی دی بوونەتە وشەی (معرب) و پاشتریش هەر وا ماوەنەتەوە و بە پێویست نەزانراوە وەک خۆیان لێ بکرێتەوە و ئێستاش دوا قالبی خۆیان وەرگرت. تەنانەت لە وشەگەلێکدا، دەستکاریکردن چەند پیتێکی دەگرتەوە تا وای لێ دەهات تەواو دەگۆڕاو و بە ئاسانی ئەصلەکەی ناناسرێتەوە.

ئەگەر کتێبە مێژوویی و ئەدەبیەکانی سەردەمی ئیسلامی بپشکنین و چاوێکی خێرا بە هەواڵەکانی چوار سەدەی یەکەمی سەردەمی ئیسلامی ١- ٤ک/ ٧- ١٠ز بگێڕین، دەبینین دەهان کەسایەتی ناسراو هەن لە زمانەوان و دانەر و زانا و فەقیهـ و موفەسیر و میر و بەرپرسی بە نەژاد ئێرانی، خۆیان یان یەکێک لە باب و باپیرانیان، هەڵگری چەشنە ناو یان ناسناوێکن بە پاشگری(ویە) کۆتا دێت: (بالویە، خالویە، خمارویە، درستویە، راهویە، زادویە، زنجویە، زیلویە، سیبویە، شاهویە، شیرویە، قولویە، کاکویە، مردویە، ماهویە، ماسویە،

متويه، مسكويه، مهرويه،... هتد)، پێشتر ئەم پاشگرە لای عەرەب تەواو نامۆ و نەناسراو بوو و لە سەردەمی جاهیلی و بەر لە تێکەڵبوونی عەرەبە فاتحەکان بە گەلانی بیانی، چ شوێنەوارێکی لە زمانی عەرەبی نەبووە، بەڵام پاشتر تەنانەت دەخرایە دووی چەند ناوێکی عەرەبییش و دەبوو بە پشکێک لە ناوەکە: (حربويه، حسنويه، حمدويه، زكرويه، عمويه، عمرويه، فضلويه، نفطويه...هتد).

لەمێژە زانایان و زمانەوانی موسڵمان هەڵوەستەیان لەسەر ئەم حاڵەتە کردووە و بایەخیان پێداوە و چونکە لایان نامۆ بووە، را و لێکدانەوەی جیاوازیان لەبارەیەوە خستۆتە روو لەبارەی دروست گۆکردنی بە(ويه، ه ويه، وەيه، ويە)، یان سەبارەت بە ئەحکامی ئیعرابکردن و گەردانکردنی، ئەمەش بەردەوام گەنگەشە و مشتومڕی هێناوەتەکایەوە، بەڵام گشتیان کۆک و یەکدەنگن لەمەڕ ئەوەی ئەم پاشگرە چ رەگوڕیشەیەکی لە زمانی عەرەبی نییە و بە لێزیادکردنەوە لە فارسییەوە وەرگیراوە و لەگەڵ بنیاد و رێزمانی عەرەبیدا گونجێنراوە، توێژەرێک بە سەرلەبەری را و سەرنجەکانی زمانەوان چۆتەوە و هەڵی سەنگاندوون و توێژینەوەیەکی قووڵی لەسەر ئەم مژارە ئەنجامداوە[١٩].

لێرە پێویستە ئەوەش بڵێین لە فەرهەنگی(لسان العرب)ی(ابن منظور: م٧١١ک/١٣١١ز) و فەرهەنگەکانی دی و لە سەرجەم کەلتوری عەرەبدا، هەر وشەیەکی بەعەرەبیکراو و وەرگیراوی ئێرانی هەیە و چووبێتە ناو زمانی عەرەبییەوە، بێ سێودوو گەڕێنراوەتەوە بۆ زمانی فارسی و بە(فارسي معرب) هەژمار کراوە و چ حیسابێک بۆ کوردی و زمان و زارەکانی دیکەی سەر بە خێزانی زمانە ئێرانییەکان نەکراوە، کەچی بڕێکی بەرچاوی ئەو وشانە زیاتر لە کوردییەوە نزیکن نەک لە فارسی[٢٠].

ئەوەی جێگای باسە و پەیوەستە بە دیرۆکی میرنشینەکانی کورد، ئەوەیە ژمارەیەک لەو میر و سەرکردە کوردانەی دەگەڕێنەوە بۆ چوارسەد ساڵی یەکەمی دیرۆکی ئیسلامی، بە هەمان شێوە ناویان بە (ويه) کۆتاهی دێت و ئاشکرایە کاتی خۆی چ حیکایەتخوانان و هەواڵزانان و چ بنووسان و باجگران و فەرمانبەرانی دەوڵەتی ئیسلامی بە دەستکارییەوە تۆماریان کردووە تا بەگوێرەی سیستمی زمانی عەرەبی بخوێرێنەوە و بە ئاسانی لێیان تێ بگەن و دواتریش لە سەرچاوەکان بەم چەشنە یاداشت کران:

- جیلویە: سەرکردەیەکی کورد بوو ساڵی ١٩٦ک/٨١٢ز کوژرا[٢١].
- فاذویە: کابرایەکی نەناسراوی کوردە- ناوەڕاستی سەدەی ٣ک/٩ز[٢٢].
- سەرکردەی خەواریج ئیبراهیم شادکویە- نیوەی دووەمی سەدەی٣ک/٩ز- ناسناوی بە سێ شێوە هاتووە: شاذکویە[٢٣]، شاذلویە[٢٤]، شادلویە[٢٥] و دەبێتە باوکی دەیسەمی کورد میری ئادەربیجان (٣١٥- ٣٤٥ک/٩٢٧- ٩٥٦ز) کە ناسراوترین میری قۆناغی بەرایی دەسەڵاتداریی

کـورده و له پێشـەنگی ئەو میـرانەیە کە دراوی بە نـاوی خـۆیەوە نەخشـاندووە و لەسـەر ئاستی خیلافەی عەباسی و رۆژهەڵاتی ئیسلامی بەناووبانگ بوو[٢٦].

- شکویە: میر جەعفەری کوڕی شکویەی هەدبانی- هەدبان، خودانی شاری سەڵماس بوو و لە هەواڵەکانی ساڵی ٣٣٢ک/٩٤٤ز دەنگوباسی هاتووە[٢٧]، شکویە هەر جکویەیە، ئەمەش نیشانەی ئەوەیە کە ناوەکە چکۆ بووە و پیتی(چ) دەکرا بە(ج) یان(ش)[٢٨].
- بانویە: باوکی میری قەڵای ئەردەمشت صالحی کوڕی بانویە- سەدەی ٤ک/١٠ز[٢٩].
- حسنویە: کـوڕی حوسـێنی بەرزەکـان(٣٤٨- ٣٦٩ک/ ٩٦٠- ٩٨٠ز) دامەزرێـنەری میرنشـینی حەسنەویهی لە هەرێمی چیا و شارەزور کە هەر بە ناوی خۆیەوە ناوزەد کراوە[٣٠].
- جکویـە- چـکـویە: موصـەکی کـوڕی جکـویە یەکەم میـری ناسـراوی هەدبانەکـانی هەولێر و رەنگە میری دامەزرێنەریش بێت و ساڵی ٣٨٧ک/٩٩٧ز دا، میری هەولێر بووە[٣١].
- شـیروە- شـیرویە کـوڕی مەم: سـاڵی ٤٠١ک/١٠٠٩ز میر(ممهـد الدولـة) سـەعیدی کـوڕی مەروانـی کوشـت و بـۆ نـزیکەی سـاڵێک حـوکمی میرنشینی مەروانیـی گـرتە دەسـت و نازناوی (الواثق بالله) لێنرا و دراوی حبە ناوی خۆیەوە لێدا.
- فضـلویە: لە میرانـــی کـــوردی شـــوانکارە لە هەرێمـــی فـــارس، و فەضـــلۆیی هـــۆزێکی لوڕستانە[٣٢].
- دیلـویە: سـەردارێکی نەناسـراوی کـوردە و قەڵایەکـی بەدەسـتەوە بـووە کە بە مەزنـدە دەکەوتە شوێنێکی نزیک مەندەلی و حلوانەوە و هەر بە ناوی خۆیەوە نـاو نـراوە: دزدیلـویە واتـا دژ یـان قەڵای دیلـویە و دواتـر ئەم قەڵایە کەوتـۆتە ژێـر دەسـەڵاتی میرانـی عەننـازیی شادنجانەوە و لە روداوەکانی ساڵانی ٤٣٧- ٤٣٩ک/١٠٤٥- ١-٤٩ز دەنگوباسی هاتووە[٣٣].

ئـێمە وای بـۆ دەچـین تـا رادەیەکـیش دڵنیـاین لەوەی کە سـەرلەبەری ئەم نـاوانە لە بنەڕەتــدا و بە زمـــانی خۆمـــاڵیی کـــوردی، بە(ۆ) کۆتاهییـــان هـــاتووە نەک بە (ویـــە) و دەنگەکانی(ج، ف، ذ) لە بنەکۆک و پێش گۆڕینیان (گ، چ، پ، د) بوونە، ئەگەر بخوازین وەک بـاب و باپیرانمـان ناویـان بهێنین، دەبێت بێژین: (گیلۆ، پادۆ، شادکۆ- شـادلۆ، چکۆ، بـانۆ، حەسـەنۆ، چکـۆ، شـێرۆ، فەزڵـۆ، دیلـۆ) و رەنـگە هـۆزی دەلـۆ لە هۆزەکـانی گەرمیـان پەیوەندییەکی بەم میرە دیلۆ- دەلۆ ناوەوە هەبێت.

ئەگەر نەکارین بەڵگەی مێژوویی پێویست بۆ سەلماندنی راستیی ئەم بۆچوونەمـان سەبارەت بە گشت ئەم ناوانە بهێنینەوە، ئەوا دەشێین بێ دوودڵی، سەبارەت بە سێ چوارێکیـان بەڵـگە گومـانبڕ بخەیـنەڕوو، حەسـنەویەی بەرزەکـان یەکێـک لە میـرە هەرە ناسـراوەکانی کـوردە و لە سـەرتاپای سـەرچاوە عەرەبییەکانـدا نـاوی بە(حسـنویە) هـاتووە و نەقشـبەندی گەهیشـــتۆتە ئەو ئەنجـــامەی کە دروســـتەکەی (حەسنەویهـــ)یە[٣٤]. کەچـــی دانەری

کتێبی(مجمل التواریخ والقصص) کە خەڵکی ئەسەدئابادی کوردستانە و لە نیوەی دووەمی سەدەی ٥ک/١١ز و نیوەی یەکەمی سەدەی ٦ک/١٢ز ژیاوە و ساڵی ٥٢٠ک/١١٢٦ز کتێبەکەی داناوە، ناوی بە شێوە کوردیەکەی حەسەنۆ (حسنو بن الحسین البرزکان) نووسیوە[٣٥]، بگەرە ناوی میر بەدر(٣٦٩- ٤٠٥ک/٩٧٩- ١٠١٤ز)ی کوڕ و جێگرەوەیشی، بە (بدر حسنو)- بەدری حەسەنۆ نووسیوە[٣٦]، ساخکەرەوەی کتێبەکە وایزانیوە وشەکە ناتەواوە و لە هەردوو شوێنەکەدا رابووە (یە)ی بۆ زیاد کردووە، روونە ئەم مێژوونووسە کە زۆر نزیکە بەخۆیشی کورد بێت، ناوی ئەم میرەی هاونیشتمانی لە زاری خەڵکە کوردەکە وەرگرتووە، دەکرێت بە دڵنیایەوە بڵێین میر بەدر، لە ناوخۆی کوردستان و هەرێمەکانی ئێران بە بەدری حەسەنۆ ناوی رۆیشتووە، عومەری خەیام لە نەورۆزنامەکەیدا و لە بازیار- بازەوان عەلی کامە دەدوێت دەڵێت لە خزمەت(بدر حسنو)- بەدری حەسنۆ بووە[٣٧]. وەلێ مخابن بەهۆی هەڵە و نەزانینی ناسخانی دەستخەتی نەورۆزنامەکەوە، ناوی شێوێنراوە و دیارە ساخکەرەوەکەش ناشارەزا بووە و بە(بدر خستو) خوێندویەتیەوە، بێئاگا لەوەی لە رۆژگاری عومەری خەیامدا واتا لە سەدەکانی ٥-٦ک/١١-١٢ز، چ دەسەڵاتدرێک بەم ناوە نەبووە کە هیچ واتایەکیش بەدەستەوە نادات، زیاد لەمەش ئەم عەلی کامەیە هاودەمی میر بەدر و سەرای لە شاری راگ- رەی هەبوو[٣٨].

سەبارەت بە(جکویە، شکویە) کە ناوێکی باوبوو لەکن کوردانی هەدبان، راستەکەی چکۆ یان چەکۆیە وەک لە سەرچاوەکانی سەردەمی ئەیوبی هاتووە و میر عیزەدین موسەکی کوڕی چەکۆ(م: ٥٨٥ک /١١٨٩ز)، خالۆزای سوڵتان صەلاحەدینی ئەیوبی بوو، واتا خاڵێکی سوڵتان ناوی چەکۆ بووە، صەدیقی کوڕی چەکۆ سەرکردەیەکی کورد بوو لە سوپای ئەیوبی و ساڵی ٥٧١ک/١١٦٧ز کوژرا[٣٩] و سیف الدین ئیبراهیمی کوڕی شروە- شیرۆ کوڕی عەلی کوڕی مەرزەبان کوڕی کلۆل چەکۆ، میرێکی دیکەی کوردبوو لە لەشکری ئەیوبی[٤٠]، ئەمە جگە لەوەی چەکۆ یەکێکە لە کارەکتەرەکانی چیرۆکی ئەڤینداریی مەم و زین.

هەروەها فارقی(م: پاش ٥٧٧ک/١١٨١ز) کە خەڵکی میافارقینە و لە کوردستان لەدایک بووە و ژیاوە، ناوی مامێکی میر نصر الدولة ئەحمەدی کوڕی مەروان(٤٠١-٤٥٣ک/١٠١٠- ١٠٦١ز) بە شێوە کوردییەکەی هێناوە: بلاشۆ کوڕی کەک[٤١]، میر شێرۆی کوڕی مەم، بەخۆی ناوی فەرمیی شێروین بووە وەک لە تاکە دراوێکی دۆزراوەی نەخشێنراوە، کەچی بە شروە- شێروە نوسیویەتی کە هەر شێرۆی کوردییە و تا ئێستاش لە کرمانجی سەروودا، هەر کەسێک برگەی یەکەمی ناوی شێر بێت وەک: شێروان، شێرزاد، شێرکۆ بە شێرۆ گاز دەکرێت، فارقی ناوی کوڕێک و نەوەیەکی میر ئەحمەدی کوڕی مەروانیشی بە(عیسکوە) نوسیوە: عیسکوە کوڕی دەرباس کوڕی عیسکوە[٤٢] و دیارە لەبەر

نەبوونی (ۆ) لە عەرەبی، ناچاربووە ئەم دوو ناوە: شێرۆ، عیسکۆ بە(وە) بنوسێت کە شێوەی فارسیی(ۆ) یە بیانکات بە شروە و عیسکوە. جیلویە ناوی زۆمێکی کوردە لە هەرێمی پارس و راستەکەی گیلۆیە و کێوی گیلۆ کە بە فارسی کراوە بە (کوە گیلویە)[٤٣].

سەبارەت بە شاهویە، شاهۆ ئێستا زنجیرە کێوێکی ناسراوە و دەکەوێتە نێوان هەردوو ئوستانی کرماشان و کوردستان- سنە و نشینەگەی پیرخدری شاهۆ بووە کە بە مەزندە لە سەدەی ٦ک/١٢ز ژیاوە، گومانێکی وام نییە شاهۆ لە بنەڕەتدا، ناوی کەسە نەک ناوێکی تۆپۆنۆمی و دەبێت شاهۆ ناوێک پەیوەندیی ئەم کێوەوە هەبێت تا ئەو ئاستەی بە ناویەوە ناوزەد کراوە، هەندەی ئێمە پێی بزانین لە سەدەکانی ٣-٤ک/٨- ٩زدا، دوو کەسی ئێرانی ناویان شاهۆ- شاهوە بووە و لە دەقە عەرەبیەکاندا کراون بە شاهویە[٤٤].

پاش بڕانەوەی رۆژگاری هەژمـوونی زمان و چاندی عەرەبی و بەسەرچوونی(عصر الإستشهاد)، جێبەجێکردنی رێزمانی عەرەبی بەسەر ناوە ناعەرەبیەکاندا نەما یان کز و سست بوو و ئەگەر هەشبوایە ئەوا بە بەرنامە نەدەکرا، لەم چوارچێوەیەشدا، گونجاندنی (ۆ) ش نەما و وەک خۆی دەنوسرا و لە سەردەمی ئەیوبییەوە ناوی چەند کوردێک بێ دەستکاری و وەک خۆیان هاتوون:

- بلاشۆ: عیسای کوڕی بلاشۆ(م:٥٨٤ك/١١٨٨ز) والیی حەلەب بوو.
- ملکیشۆ: کوڕ و نەوەکانی میر و کاربەدەست بوون لە کوردستان و لە سوپای ئەیوبی[٤٥].
- ئیبن بوبو: زانایەکی کورد بوو لە بەغدا[٤٦].
- مەندۆ: مەندوە، شێخ مەندۆی کورد خاوەند قەڵای ئەرقین لە چارەکی یەکەمی سەدەی ٨ک/١٤ز[٤٧] و دامەزرێنەری میرنشینی مەنتشا- مەنتەشاهی کە هەر بە ناوی ئەوەوە ناونرا.
- هندۆ: باوکی بەدرەدین حەسەنی کوڕی هندۆ کە دەسەڵاتدارێکی ناسراوی کورد و حاکمی شنگار بوو و ساڵی ٧٤٨ک/١٣٤٧ز موصڵی خستە ژێر دەستی خۆیەوە و پاش شەش ساڵێک هاتەکوشتن[٤٨].

کورد بەوەندەوە نەوەستا، بەڵکو ئەم دەستورەی ناونانەیان بەسەر ناوە عەرەبی و ئیسلامیەکانیشدا سەپاند و بە لکاندنی پاشکۆی(ۆ) پێیانەوە، دەیانکردن بە خۆماڵی و روخساری کوردەواییان پێ دەبەخشین، بۆ نموونە(شیخ)یان دەکرد بە شیخۆ و ئەم حاڵەتە تا ئێستاش هەر بڵاوە و شێخۆ ناوێک ماوەیەک پاش حەسەنی کوڕی هندو بووە حاکمی شنگار بوو[٤٩] و(زید) یان دەکرد بە زەیدۆ و شێخ زەیدۆی زەرقی- زەرکی یەکەم پێشەوای مەشیخەی زەرقی بوو[٥٠] کوردی واش هەبوو (محمد) و (سلیمان)ی دەکردن بە محەمەدۆ و سلێمانۆ[٥١]، بەڵام لە زۆربەی حاڵەتەکاندا، ناوە عەربیەکان کورت دەکرایەوە ئەوجا (ۆ) دەخرایە پاڵ نەخاسمە ناوە لێکدراوەکان، بەدلیسی راستیی پێکاوە دەمێک دەڵێت کورد خولیای کوردکرنەوەی ناوەکانن[٥٢]، زمانەوانی عەرەبیش لەزووەوە هەستیان بە دیاردەیە

کردبوو و زانیویانە ئەم پاشگرە رۆڵی کورتکردنەوە و گازکردنیش دەگێڕێت[٥٣]، ئەگەر بڕوانینە لیستی ناوی میرانی کورد، لە سەدەکانی ٨-١٣ک/١٤- ١٩ز، دەبینین کورد بە دەگمەن ناوە درێژەکانیان لە کورتکردنەوە بواردووە:

- بە میر بەدرەدینی بوختی- بوهتانی میری جزیرەی بوهتان(م: ٨٧٣ک/١٤٦٩ز) یان دەگوت بەدرۆ و ئاوەهاش مێژوونوسێک گوێی لێبووە[٥٤] و بە میر غرز الدینی سلێمانی-سلێڤانییان دەگوت غەرزۆ کە یەکەم میری ناسراوی سلێڤانییە و رەنگە میری دامەزرێنەری میرنشینی سلێڤانییش بێت، بە هەمان دەستور، ناوی میران: سیف الدین و عز الدین و شمس الدین و خلیل و جەمشید و ئەبدال ...هتد، کران بە سەیفۆ، عەزۆ، شەمۆ، خەلۆ، جمۆ، ئەبدۆ[٥٥].

حاڵی حازر ئەم پاشگرە وەک خۆی ماوە و هەمان رۆڵ دەگێڕێت و لە کرمانجیی سەروودا زۆر چالاکە و بەچڕی بەکاردێت و تا ئەم ساڵانەی دوایی ناوی رێژەیەکی بڵندی خەڵکی ناوچەرگەی کوردستان ئەم پاشگرەی پێوەبوو، نەخاسمە لە نێوان کوردانی داسەنی- یەزیدی و خێڵە کۆچەرەکان ئەوانەی هۆگری دەشت و هەرد و کێوەکان بوون و هەندە تێکەڵی خەڵکانی بیانی نابوون و مۆرکی خۆڕسکی کوردەوارییان پاراستبوو. تەنانەت بە میرانی فەرمانڕەوا و خانەدانی هەکاری دەگوترا شەمۆ و بە میرانی ساسۆنیش دەگوترا بنەماڵەی حەزۆ- عەزۆ[٥٦].

ناوی میر حەسەنۆش باشترین بەڵگەیە بۆ سەلماندنی ئەوەی ئەم ئامرازە پێشتر لە لەهجەکانی ناوچەکانی شارەزور و کوردستانی رۆژهەڵاتیش هەبووە، هەرچەند بەرەبەرە کاڵ بۆتەوە و ئێستا هەندە بەرچاو ناکەوێت، سەبارەت بە لەهجەی هەورامییش، کاکۆ زەکەریا دەناسین کە رێبەرێکی ئایینیی پایەبەرز و بەشکۆی هەورامان بووە و لە سەدەی ١١ک/١٨ز ژیاوە و ئێستاش زێد و شوێنی لەدایکبوونی بە گوندی کاکۆزەکەریا و نەوە و شوێنکەوتووەکانی بە کاکۆزەکەریایی دەناسرێن و شاعیر سەید یەعقوبی ماهیدەشتی(١٨٠٨- ١٨٨١) بە سەید یاقۆ ناوی دەرکرد و بووە ناسناوی[٥٧].

بەڵگەکان هەندە روونن و هەندە زۆرن بە زیادەوە بایی ئەوە هەن بتوانم بڵێم لکاندنی(ۆ) بە کۆتاهی ناوی کەسییەوە واتا ئۆنۆماستیک (اسم علم)، لەوە زەقتر بووە بە دیاردە یان دۆخێکی زمانی ناوببرێت، بەڵکو لەمێژەوە و پێش ئەوەی لە دووتوێی سەرچاوە بیانییەکان یاداشت بکرێت، وەک هەر یاسایەکی زمانەوانی، لە زمانی کوردی خەملیوە و جێگیر بووە و ئەگەر لەو کورتە راپۆرتەش ورد بینەوە کە مەلا مەحمودی بایەزیدی(١٧٩٧-١٨٧٠) بۆ " ئیسم و ناڤێ کورمانجیان کو تمام و بێ کێماسی دبیژین" رێکی خستووە، دەگەینە ئەو ئەنجامەی کە کرمانج- واتا کۆچەری و گوندنشیانی کورد، چ ناوێکی عەرەبی هەبووە و راستەخۆ پاش کورتکردنەوەی، ئامرازی ناونانی کوردییان خستۆتە سەر:

عبدالله- عەبۆ، عبد القادر- قەدۆ- قادۆ، عبد اللطیف- لەتۆ، حیدر- حەیدۆ، جعفر- جەعفۆ...هتد[٥٨].

لێرەوە دەتوانین بەدڵنیاییەوە بڵێین لە زووەوە لای گەلی کورد بووەتە ئامرازی ناونان، وەک چۆن لە گەلێک زمانی ئەمڕۆی جیهاندا ئامرازی تایبەت هەیە بۆ ناونان وەک ئامرازی (ڤیچ) و(ۆڤ) لە زمانە سلاڤییەکان. با لێرە ئەوەش نەبوێرین لە ژێر کاریگەریی کوردا، ناوانەکانی عەبدۆ، سەعدۆ، حەجو، حەمۆ، لەناو عەرەبی سوریا و لوبنانیش پەیدا بوون و چەندین کەسایەتیی ناسراوی عەرەب هەن ناویان بە(ۆ) کۆتا دێن.

سێهەم - گۆڕینی پیتێک یان زیاتر لە ناوی کوردی:

جەوالیقی کتێبی(المعرب من كلام الأعجمي على حروف المعجم) لەبارەی وشە وەرگیراو و بەعەرەبیکراوەکان داناوە و دەڵێت عەرەب زۆرجاران ناوە ئەعجەمیەکان- ناعەرەبیەکان دەگۆڕن و ئەو پیتانەی نییانە لای دەبەن و نزیکترین پیتی خۆیان لێیەوە، لە جێگای دادەنێن و دەبوو ئەم ڕەفتارە پێویستەش بکەن تا پەیڤی بیانی وا نەچێتە نێو ئاخافتنیانەوە، کە پیتی وەهای تێدایە ئەوان نییانە[٥٩]، لەوانەش پیتی(پ) کە دەنگەکەی دەکەوتە نێوان (فاء) و(باء)ەوە لە عەرەبی نییە و بە بائی فارسی و (الباء المهموسة) ناویان دەبرد، بۆیە عەرەب ئەم پیتەی لە سەرەتای هەر وشەیەکی بیانی خوازراودا دەکرد بە(ف) تا لەگەڵ زمانەکەی خۆی بیسازانێت[٦٠]، وەک: پارس- فارس، سوپاهان، ئەسپاهان- ئەصفەهان، پەهلە و پەهلەویات- فەهلە و فەهلەویات، پولاد- فولاذ، پالودە- فالودة، پیرۆز- فیروز... هتد. جاری واش هەبوو بە(ب) دەیانهێشتەوە.

بیگومان ئەم پیتگۆڕکێیە ناوی میر و کەسایەتیە کوردەکانیشی گرتەوە، کوردێکی لایەنگری دوا ئیمامی شیعەی دوازدە ئیمامی، ناوی بە (فاذويه الكردي) هاتووە[٦١]، دەشێم بە دڵنیاییەوە بێژم ئەم کوردە گومناوە هەرگیز ناوی دروستی ئاوا نەبووە، بەڵکو پادۆ بووە و ئەوانەی دیویانە یان گوێبیستی دەنگوباسی بوونە، ناویان خستۆتە ژێر بنەماکانی بەعەرەبیکردنی ناوی ئەعجەمی و سێ گۆڕاکاریان بەسەر پیت یان دەنگەکانی هێناوە و (پ) و (د) و (ۆ) لەدووی یەک کردووە بە(ف) و (ذ) و (ويه) و سەرئەنجام پادۆ بوو بە (فاذويه). لێرەوە دەگەینە ئەو بڕوایەی کە پادۆ- پاد هەرچەند لە زمانی کوردیی هاوچەرخ نەماوە و نانرێت چ واتایەک دەگەهێنێت، پەیڤێکی دێرینی کوردی بووە و لە گشت ناوچەکانی کوردستان بۆ ناونانیش بەکار هاتووە.

لە لایەکی دیکەوە، ڤەکۆڵەرانی کورد بەخۆمەوەش، باوەر ناکەم پێشتر درکیان بە چۆنیەتی وەرگرتن و خواستنی وشەی بیانی کردبێت کە عەرەبەکانەوە پەیڕەویان دەکرد لە زمانی گەلانی دی بە تایبەت فارس و کورد و سەرنجی ئەوەمان نەدابوو کە ئەم خواستنە یاسا و ڕێسای خۆی هەیە و هەڕەمکی نەبووە و لە ناشارەزاییەوە واماندەزانی ناوی هەر هۆز و

کەسایەتیەکی کورد، یان ناوی هەر بازێر و گوندێکی کوردستان ئەگەر پیتی(ذ)ی تێدابوو، ئەوا پیتە راستەکەی(ز) و دەبێت بەم پیتە بنوسرێت تەنها بە پاساوی ئەوەی ئەم دوو دەنگە لێک نزیکن و دەهان ساڵە لە کتێب و لێکۆڵینەوەکانماندا وامان دەکرد، هەر بۆ نموونە محەمەد ئەمین زەکی، دەنگوباسی میر بادی کوڕی دۆستەک(باذ الکردي) و هۆزی هەدبانیی لە کتێبی (الکامل في التأریخ) ورگرتووە و ناویانی کروون بە(باز) و (هەزبەنی)[٦٢]. پێدەچێت ناوی دروستی ئەم میرە پاد بوویێت نەک (باد)[٦٣] و(باذ)[٦٤]، وەک لە سەرچاوە عەرەبیەکان هاتووە و توێژەر عەبدولرەقیب یوسف چەند ساڵ لەمەوبەر گەهیشتبووە ئەم ئەنجامە[٦٥]. پادی کوڕی دۆستەک میرێکی ناسراو و کەسایەتیەکی کاریزمایە لە مێژووی کورد و بە خەباتی سەختی شییا میرنشینی دۆستەکی- مەروانی دابمەزرێنێت و لە رێگای بەدیهێنانی ئەم ئامانجە ساڵی ٣٨٠ک/٩٩٠ز هاتە کوشتن. یان ئەو کەسە باد ناوەی گوندی باداوەی رۆژهەڵاتی هەولێری ئاواکردووە و بەناوی خۆیەوە ناونراوە باداوە- بادآباد.

بەڵام ئەوە جێگای سەرنجە ناوی دوو میری ناسراوی کورد: میر شاووری کوڕی فەضلونی شەدادی هەدبانی(٤٤١- ٤٥٩ک/١٠٤٩- ١٠٦٧ز) و وەرامی گاوانی(م: ٤٠٣ک/١٠١٢ز) یەکەم میری ناوبراوی کوردانی گاوان، دەستکاری نەکراون وەک خۆیان و بە شیوە کوردیەکەی ماونەتەوە، شاوور شێوەی کوردیی شاپورە و وەرامیش سووککراوەی وەهرام- بەهرامە و دوو سێ میری دیی گاوانی هەر ناویان وەرام بوو.

هەر لەمبارەیەوە، ناوی باپیرە هەرەگەورەی شێخ صەفیەدینی ئەردەبیلی(م: ٧٣٥ک/١٣٣٤ز)ی باپیری صەفەوییەکان پیرۆز- پیرۆزشاهی کورد بووە[٦٦] و ئەم وشەیە تا ئێستاش لە کوردی وەک خۆی ماوە و بۆ ناونانی ژنانیش بەکار دێت، کەچی لە دەستپێکی ئیسلامەو تا ئەمرۆ لە عەرەبی و فارسیدا هەر بە فەیروز دێت و فەیروزی دەیلەمی(م: ٥٣ک/٦٧٣ز) یەکێکە لە هەڤالانی پێغەمبەر وەک چۆن ناوی گەل و وڵاتی پارسیش بە یەکجاری بووە فارس. هەروەها ناوی باپیرەگەورەی قاضی صەدرەدین عەبدولمەلیکی کوڕی عیسای مارانی(م: ٦٠٥ک/١٢٠٨ز) بە (فیر) هاتووە[٦٧]، کە چ واتا و رامانێک بەدەستەوە نادات و نەدوورە راستەکەی (پیر) بێت بە واتای پیاوچاک و رێبەری ئاینی.

سێهەم: ناوی هۆزە دسەڵاتدارەکان:

هەموو دەزانین کورد وەک گەلانی دیی دەرهاوسێ لە دەمی دەرکەوتنیەوە تا ئێستا، لە سەدان هۆز و خێڵ و تیرە و ئێل پێکدەهات و دەنگوباسی دەهانیان لە سەرچاوەکاندا هاتووە بەو ئەگەرەی کە پشکدارییان لە چێکردنی روداو و گۆڕانکاریەکانی کوردستان کردووە و چەند میرنشین و دەسەڵاتدارییێکی خۆجێهییان بنیاد ناوە، ئەوەی لێرە مەبەستە،

ناوی ژمارەیەکیان بە فۆرمی عەرەبی نووسراوە نەک وەک خۆیی و بە فۆرمە کوردیەکەی و ئیمە هەوڵ دەدەین بە دیتنی تێگەهیشتنی خۆمان پەی بە ناوی دروستیان ببەین، دەستپێک پێویستە ئەوەش بزانین، کە هۆزەکانی(الهدبانیة، البرزیکانیة، الشادنجانیة، الجاوانیة، السهرانیة...هتد) (ویة) نسبەی بۆ ناویان زیاد کراوە وپێم وایە ناوی دروستیان وانەبووە، بەڵکو(هەدبان، بەرزەکان، شادنگان، جاوان- گاوان، گۆران، سوهران) بووە وەک چۆن هۆزگەلێکی دی ناوی رەسەنی خۆیان پارستووە و بێ دەستکاری هاتوون، وەک:(البلاشجان- بلاشگان، الجورقان، المازنجان، المزدانکان- المستکان، بالکان)، ئەوەتا ناوی هۆزەکەی میر حەسنۆی کورد لە سەرچاوەکان بە(البرزیکانیة) هاتووە، کەچی بە خۆی بەرزەکان بووە[٦٨].

١- هەدبان- هەدبانی(الهذبانیة):

هەدبان یەکێکە لە هۆزە گەورە و ناودارەکانی کورد و چەند خێڵ و تیرەیەکی لێ بۆتەوە و هەوار و نیشتمانیان لە دەشتایی نێوان هەردوو زێیەوە درێژ دەبۆوە تا زۆزانەکانی سەڵماس و شنۆ و ئورمێ و مەراغە لە هەرێمی ئادەربیجان، پاشان لە سەدەی سێهەمی کۆچی/ نۆهەمی زایینەوە بەرەبەرە چەند لق و تیرەیەکیان نیشتەجێ بوون و بوونە دەسەڵاتدار و فەرمانڕەوا و سێ میرنشینیان دامەزراند، میرانی شەدادی لە ئەڕان- ئالان و ئەرمینیا و میرانی رەوادی لە ئادەربیجان و میرانی هەدبانی لە هەولێر لە سێ بنەماڵەی دەستڕۆیشتووی ئەم هۆزە بوون و رۆڵی مەزنیان گێڕا لە مێژووی حوکمڕانیی کورد و بنەماڵەی ئەیوبییش هەر کوردی رەوادی بوون کە خێڵێکی هەدبانییە و لە ئەرمینیا گیرسابۆوە. ناوی ئەم هۆزە لە سەرجەم هەواڵەکاندا بە (الهذبانیة) هاتووە دوو سێ جارێکیش شێوێنراوە و کراوە بە (الهذیانیة) و (الهلبایانیة؟).

سەبارەت بەم ناوە، وەک ئاشکرایە عەرەب گەلێک جاران لە دەمی وەرگرتنی وشە ناعەرەبیەکان، پیتی(د) یان دەکرد(ذ) و ئەم گۆڕینە زۆر باو و کارپێکراو بوو و سەدان ناو و وشەی جۆربەجۆری زمانە ئێرانیەکانی گرتەوە لەوانەش کوردی، لە ناوی کەسایتی و ناوی شوێن و خواردن و خواردنەوە و ئامێر و کەلەپەل.. .هتد تا وەک دیاردەیەکی زمانەوانی لێهات و زمانەوانان لێی دوواون، بەڕادەیەک کەم وشە هەن ئەم دیاردەیە نەی گرتبێتنەوە، بە ئاخافتنێکی وردتر ئەو وشانەی ئەم گۆڕینەیان بەسەردا هات زۆرترن لە وشە نەگۆڕێنراوەکان.

من وای بۆ دەچم و رەنگە کەسانی دییش پێشتر هەمان بۆچوونیان هەبووبێت کە هۆیەیەکی سەرەکیی ئەم پیتگۆڕکیە و کردنی(د) بە(ذ) و (س) بە (ش) ئەوە بێت کە تا سەردەمانی بەرایی ئیسلام، هێشتا خاڵبەندی بۆ پیت و وشەکانی زمانی عەرەبی نەکرابوو و عەرەب هەر بە بەهرەی خۆڕسک و بە سەلیقە وشەکانی زمانەکەیان دەناسیەوە و لە

چوارچێوەی رستەکەوە، دەیانزانی پیتە هاوشێوەکانی هەر پەیڤێک چۆن بخوێننەوە تا واتایەک بەدەستەوە بدات، بەڵام کاتێک پاش فەتحی ئیسلامی و وڵاتگیریی هەرێمەکانی ئێرانزەمین، بەم هەرێمانە بڵاوبوونەوە و تێکەڵی گەلانی دی بوون و بێ ئەوەی ئاشنای زمانی ئەم گەلانە بن و بەمەزندە و بەگوێرەی دەستوری زمانی عەرەبی وشەکانیان دەخواست و بەکاریان دەهێنا[٦٩]، ئەمەش کارێکی وای کرد کە پیتی(د) و(س)ی لە زۆر وشە بە(ذ) و (ش) بخوێنرێنەوە و ئەوجا تۆمار بکرێن. پاشتر ئەم گۆڕانە وەک یاسایەکی زمانەوانی لێهات و زۆربەی جاران پیتی(د)ی ناو وشە ئێرانییەکان بە(ذ) دەنوسرا و دەخوێنراوە.

ئەگەر نەمر محەمەد ئەمین زەکی، لەبەر سەرقاڵی و نەپرژانی هەستی بەمە نەکردبێت، دەبوو ئێمە زووتر سەرنجی ئەم دیاردەمان بدایە و بە دروستی بمانووسایە، مخابن ئێمەمانانیش لەسەر ئەم رێچکەیە رۆیشتین و (الهذبانية) (الهذباني)مان کرد بە هەزبانی بە بیانووی ئەوەی ناوی نزیکە لە وشەی هۆز و گوایا ناوی لە هۆزەبان- هۆزەوانەوە هاتووە بە واتای سەرۆکی هۆز یان لە دەستەواژەی(ئەزبەنی) یەوە داڕێژراوە کە لە کرمانجیدا بۆ رێزلێگرتن بەکاردێت و ئاگامان لەوەنەبوو کە عەرەب هەرگیز پیتی(ز)ی هیچ ناوێکیان ناکرد بە(ذ)، چونکە وێنەی ئەم دوو پیتە لێکەوە دورن، بۆ نموونە ناوی شەهرەزور و زاب و زۆزان و ئەرزن... هتد وەک خۆیان مانەوە و دەستکارییان نەکران. واتا ناوی رەسەن و کوردیی ئەم هۆزە هەدبان بووە، ئەمەش پشتیوانیی ئەو بۆچوونەی کوردناس ڤلادمیر فیۆدۆرۆفیچ مینۆرسکی(١٨٧٧- ١٩٦٦) دەکات کە هەدبانی گرێ دەدات بە ناوی کۆنی وڵاتی هەولێر: هدیاب- حدیاب و پێدەچێت وشەکە بەم چەشنە گۆڕانکاریی بەسەردا هاتبێت: هدیاب- هدیابان- هەدبان.

٢- شادنگان(الشاذنجان):

شادنگان هۆزێکی دیکەی ناوداری کوردە و نیشتەجێی بەرازاییەکانی حلوان و دەرەتەنگ بوو و لە سەرەتای سەردەمی بوەیهییەوە بووە هێزێکی خێڵەکیی کاریگەر و کۆنترۆڵی رێگای مەزنی خوراسانی کرد کە بە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی دەبڕی و میرانی شادنگان: (ابو الشوک) و (ابن ابی الشوک) و(ابو الفتح) محەمەدی کوڕی عەنناز(٣٨١-٤٠١ک/٩٩١- ١٠١٠ز)، بە هێز و کۆششی لەشکریی خۆیان شیان بناغەی میرنشینی عەننازیی شادنگانی دابڕێژن[٧٠].

ئاشکرایە ناوی ئەم هۆزەش دووچاری هەمان گۆڕین بووە سەرەڕای گۆڕینی(د) بۆ (ذ) و لە گشت هەواڵەکان بە فۆرمە بەعەرەبیکراوەکەی هاتووە و توێژەرانی کورد لێرەش بەهەڵەدا چوون و ناویان کرد بە شازنجان گوایا ئەمە کوردیەکەیەتی، بەڵام راستەکەی شادنگانە کە ئاستەمە بزانرێت واتای چی بووە و لە چ وشەیەکەوە داڕێژراوە رەنگە لە شاد- شادییەوە وەرگیرابێت.

٣- گاوان(الجاوان) و گۆران(الجورقان) گەلاڵی(الجلالية):

راستیەکی بەڵگەنەویستە کە (گ) لە عەرەبیدا نییە و عەرەب ئەم پیتەیان لە هەر وشەیەکی وەرگیراو بدیتایە، بە ناچاری دەیانکرد بە (ج) یان (ک) یان(ق)، ئەوەتا گەوهەر و گوێز و گۆرەوی لە عەرەبیدا کراون بە (جوهر، جوز و جورب)[٧١].

ۆربەی ئەو ناوانەی پەیوەندییان بە کوردەوە هەیە و دەنگی(ج) یان، تێدایە، لە کوردیدا(گ)بووە، بۆ نموونە لە چەندین دەقدا ناوی دوو هۆزی گەورەی کورد بە شێوەی جۆرەقان(الجورقان)[٧٢] و (الجاوان- الجاوانية)[٧٣] و هاتووە، کەچی یەکەمیان لە سەرچاوەیەکی خۆماڵی کە دانەرەکەی خەڵکی ئەسەدئاباده بە گۆران و گۆرانان هاتووە[٧٤] و لە سەرچاوەکانی سەردەمی مەملوکیدا، ناوبردنی بە جۆرەقان نامێنێت و تەنها بە گۆرانی(الكورانية) دێت و ئاشکرایە ئێستا گۆران هەم هۆزێکی گەورەیە و هەم بەشێکی بنەڕەتیی گەلی کوردن، ناوی هۆزی دوهەمیشیان چ واتایەکی نییە لە کوردیدا و ئاشکرایە هەر گاوانە و دەبێت لە سەرەتای پەیدابوونی، پیشەی زۆربەیان گاوانی بووبێت بۆیە ئەم ناوەیان بەسەردا براوە، بە هەمان شێوە گەلاڵی هۆزێکی دێرینی کوردە و لە سەدەی سێی کۆچی/ دەهەمی زایینیەوە نیشتەجێی شارەزورە و لە دەقە عەرەبیەکاندا بە (الجلالية) ناوی براوە[٧٥] کەچی دواتر ناوی بە (الكلالية) دێت و بەشێکیان لە گوندەکانی دەوربەری هەولێر[٧٦] و شوێنی دی بڵاو بوونەوە، لە دەورانی هێرشەکانی مەغۆلدا، برایان شەرەفەدین سەلار و تاجەدین شێروان لە میرانی گەلاڵی بوون لە هەولێر، ئەم هۆزە ئێستاش گەلاڵی بە هەمان ناوەوە ماوە و نیشتەجێی شەهرەزور و هەولێرە.

دیاردەیەکی دی زیادکرنی پیتی (ق)ە بۆ چەندین وشەی ئێرانی و لێرەش وایان لە گۆران کردووە من وای بۆ دەچم ناوی راست و دروستی وتابعیی ناوداری کورد جابان، گاوان بووە ولای فارسەکان بووە بە گابان و دواتر لای عەرەب بووە بە جابان، واتا بە دوو قۆناغی گۆران تێپەڕیوە.

٤- چوبی و بەژنەوی(البشنوية):

چوبی لە هۆزە بەدەسەلاتەکانی هەرێمی جەزیرە بوو و میرنشینێکی بچووکی پێکەوە نابوو و لە چەندین دەقدا بە(الجوبية) هاتووە و دەگەڕێنەوە بۆ کابرایەکی کورد بە ناوی چوب(جوب الكردي) کە رەنگە پەیوەندیی بە چوپان- شوانەوە هەبێت[٧٧]، ناوی لە کوردیدا چوبی یان چوپی بووە بە بەڵگەی ئەوەی (ابن الصابوني: م٦٨٠ك/١٢٨١ز) دەڵێت ئەم هۆزە بە شۆبی(الشوبية)ش ناو دەبرێت[٧٨] و ئاشکرایە جاروبار لە عەرەبیدا، (چ) نەک(ج) دەکرێت بە(ش)، وەک چۆن ناوی میر جەعفەری کوڕی چکۆ کرا بە (جعفر بن شكويه).

بەشـــنەوییش هـــۆزێکی دەســـەڵاتداری دیـــکەیە لە هەرێمـــی جەزیـــرە و نـــاوی بە (البشـــنوية) هـــاتووە[٧٩]، کەچـــی نـــاوی دروســـتی بەژنـــۆیی بـــووە و لە شـــەرەفنامەدا بـــووە بە بەجنەوی[٨٠].

چوارەم: ناوی جوگرافی- تۆپۆنیمی:

گۆڕینی ناوەکان، بە ناوی میر و هۆزەکانەوە رانەوەستا، بەڵکو ئەم سنورەی بەزاند و ناوی جوگرافی- تۆپۆنیمیشی گرتەوە، لەوانەش ناوی ژمارەیەک شار و شارۆچکە و قەڵای کوردستانی ژێر حوکمی میرنشینەکان و بەگوێرەی ئەو حاڵەتانەی وا باسکران، ئەمانیش زۆر و کەم دەستکاری کران و پیتێک یان زیاتریان گۆڕدران و لە شێوەی کوردی و رەسەنی خۆیان تا رادەیەک دوور خرانەوە تا عەرەب بشێن بە ئاسانی گۆیان بکەن و لە تۆمار و نووسراوەکان بەکاری بهێنن، بگرە بەغدادیش لە چەند دەقێکدا کراوە بە(بغداذ) و ناوی چەند شوێنێک بە یەکجاری گۆڕان و فۆرمە نوێ و بەعەرەبیکراوەکەیان چەسپا، دیارترین نموونەش ناوی هەرێمی ئاتەربیگان- ئادەربیگانە کە بەیەکجاری گۆڕدراو بە ئاذەربیجان جێگیر بوو و تا ئێستاش هەروا ماوەتەوە. ناوی هەر شار و گوندێک ئەگەر بە پاشگری رو- رود و ئاوا- ئاباد کۆتا هاتبێت، ئەوا ئە دەبوون بە (روذ) و(آباذ)، وەک: رودراوەر- روذراور، سپیرود- أسبيروذ، مرورود- مرو الروذ، ئیسترائاباد- إستراباذ، ئەسەدئاباد- أسدآباذ...هتد[٨١].

سەبارەت بە کوردستان و قەڵمڕەوی میرانی کورد، ئەو شار و کەلهانەی بە (ۆ) کۆتا بهاتایە، وەک ناوی کەسایەتی(إسم علم) کە پێشتر باسکرا، سەرەدەریی لەگەڵ دەکرا و یەکسەر دەکرا بە (ويه)، شنۆ کە بارەگای میرانی زەرزاری- زەرزا بوو، کرا بە ئوشنەوە، ئوشنەوەیە(أشنوه، أشنويه)[٨٢] و لەو دەمەوە تا هەنوکە لە فارسیدا وا مایەوە و لە تۆماری دەوڵەتانی ئێراندا جێگیر کرا، کەچی کورد لەمێژە هەر دەڵێت شنۆ، لەمیانەی ئاخافتنی یاقوتی حەمەوی خویا دەبێت، کە هەوڵدراوە ناوی ئورمێش بە پێوانەی زمانی عەرەبی بخوێنرێتەوە و بکرێت بە ئورموە- ئورمویە، بەڵام وا دیارە دەستی ئەم دەستکاریەی نەداوە و کرا بە أورمیە، کەچی ئورمێ شێوەی عەجەمیی ناوی شارەکە بوو[٨٣]. قەڵای بەرزوەیە(برزويه) کە لە ناوەڕاستی سەدەی سێی کۆچی/ نۆهەمی زایینیەوە تا ساڵی ٣٣٧ک /٩٤٩ز بە دەست میرانی کوردەوە بوو، رەنگە لە بنەڕەتدا بەرزۆ یان بەرزێ بوو بێت و خەڵکی پێیان دەگوت بەرزیە[٨٤] و بەپێی کردنی (پ) بە (ف)، لە چەند دەقێکدا ناوی شارۆچکەی پاوە بە (فاوج) هاتووە[٨٥].

لە ناوی دیدا، (ش) کراوە بە(س) ئەمەش دیاردەیەکی دەنگیی زێدە باوە لە وشە خوازراوەکاندا و دەهان پەیڤی جۆربەجۆر ئەم گۆڕینەیان لەسەر کراوە[٨٦]. ناوی شنگار لە گشت دەقەکاندا دوو پیتی گۆڕدراوە و بە(سنجار) هاتووە، کەچی کورد تا ئێستاش هەر دەڵێـــت شـــنگار، دیـــارە ئەمەش شـــێوە کـــۆن و رەســـەنەکەیەتی، حەمـــزەی

ئەسپەهانی(م:٣٦٠ک/٩٧١ز) دەڵێت سنجار بەعەرەبیکراوی شنگارایە. هەروەها قەڵای شێروانە کە بارەگایەکی پتەو سەنگەری پشتەوەی میرانی شادنگان بوو و لە زۆربەی هەواڵەکاندا بە (السیروان) هاتووە[٨٧]، بەخۆی ناوی شێروان بوو وەک لە تاکە هەواڵێک هاتووە کە باس لە بەندکردنی (الملک الرحیم)ی دوا شاهی بوەیهی دەکات لەم قەڵایە و دواتر گواستنەوەی بۆ شوێنێکی دی، سەرچاوەی ئەم هەواڵەش کتێبە مێژووییە فەوتاوەکەی محەمەدی کوڕی هیلالی صابیئی ناودار بە(غرس النعمة: م٤٨١ک/١٠٨٨ز)یە کە هاودەمی رووداوەکە بووە[٨٨]، ئاشکراشە تا ئێستاش هەر بە کەلهی- قەڵای شێروانە دەناسرێت، پێویستە لێرە ئەوەش بڵێین کە مەلا جەمیلی رۆژبەیانی(١٩١٣- ٢٠٠١) پێشتر درکی بەمە کردووە و دروست بۆی چووە کە قەڵای سیروان هەر قەڵای شێروانەیە، بەڵام د. حسام الدین نەقشبەندی رەخنەی لەم بۆچوونە دروستەی گرتووە و رەتی کردۆتەوە، مخابن ئەویش ئەم سەرنجە نادروستەی لەبەرچاو گرتووە و پەسندی کردووە و ئەم لێکدانەوە راستەی خۆی بە هەڵە داناوە"... ئێمە بەهەڵەدا چووین و وامانزانی(سیروان) هەر ئەو (شێروانە)یە کە بەسەر ئاوی سیروانەوەیە"[٨٩].

ئەنجام:

ئەوەی لای هەمووان ئاشکرایە وجێگای داخیشە، ئەوەی لە مێژوومان ماوەتەوە، زۆربەی هەرەزۆری بە خامەی کەسانی غەیرە کورد نوسراون و ئەگەر ئەوان نەبوونایە رەنگە ئەوەندەشمان بۆ نەمایەتەوە، دیارە ئەوانیش بە گوێرەی دەستوری زمانی خۆیان، چ ناوێکی کەسی و تۆپۆنۆمیی کوردی هەیە تۆماریان کردووە بۆیە رێژەیەکی بەرزی ئەم ناوانە بە شیوە رەسەنەکەی نەهاتووە ئەوەی لای کورد بەکارهاتووە، ئێمە لێرە هەوڵمانداوە بگەهینە ئەنجامگەلێک و گرنگترینیان بریتیە لە وەی پیتی(و)ی ناوە کوردییەکان لە دەقە فارسیەکاندا، کراوە بە(ب) و هەروەها دەستنیشانکردنی ئەو پیتانەی وا لەم ناوانە هاتوون و لە ئەلفەبای عەربی نین، لە دەقە عەرەبیەکاندا دەستکاری کراون یان گۆڕدراون بۆ پیتی دی، و ناوی هەر هۆزێک بە(یە النسبة) کۆتا بێت، ئەوا لە بەخۆی و لای کورد وانەبووە، لەمانەش گرنگتر بە بەپشتبەستن بە بەڵگە و هەواڵە مێژووییەکان، بۆمان خویا بوو ناوی چ کوردێک پاشگری(وە) فارسی و(ویە) عەربی پێوە بێت، ئەوا لە کوردیدا(ۆ) بووە، بۆیە لەمەودوا ئەرکی سەرشانی گشتمانە ئەم ناوانە وەک خۆی بیان نووسین و کورد چۆن گوتویەتی و بەکاری هێناوە ئێمەش ئاوەها بەکایان بهێنین.

- **لیستی سەرچاوەکان:**

- **بە عەرەبی:**

- ابن الأثیر، عزالدین علي بن محمد الجزري(ت: ٦٣٠هـ/١٢٣٢م).

- الكامل في التاريخ، دار المعرفة (بيروت: ٢٠٠٧).
- اللباب في تهذيب الأنساب، مكتبة المثنى (بغداد: د. ت).
- الاصفهاني، القاضي(ت: حوالي ٥٩١هـ/١١٩٥م).
- البستان الجامع (المنسوب خطأ الى العماد الأصفهاني)، المكتبة العصرية (بيروت: ٢٠٠٢).
- الباخرزي، أبو الحسن علي بن الحسن بن علي(ت ٤٦٧هـ/١٠٧٤م).
- دمية القصر وعصرة أهل العصر، دار الجيل (بيروت: ١٤١٤هـ).
- البدليسي، الأمير شرفخان بن شمس الدين الروژكي (ت: ١٠١٠هـ/١٦٠١م).
- شرفنامه، ترجمة محمد جميل الملا احمد الروزبياني، ط٢ (اربيل: ٢٠٠١).
- التنوخي، المحسن بن علي بن محمد(ت: ٣٨٤هـ/٩٩٤م).
- الفرج بعد الشدة، ت: عبود الشالجي، دار صادر(بيروت:١٩٧٨).
- الجواليقي، ابو منصور موهوب بن أحمد(ت: ٥٤هـ/ ١١٤٥م).
- المعرب من كلام الأعجمي، مقدمة وتحقيق ف. عبدالرحيم، قدار القلم(دمشق: ١٩٩٠).
- الجوهري، ابو بكر احمد بن عبدالعزيز(ت:٣٢٣هـ/٩٣٥م).
- السقيفة وفدك، شركة الكتبي للطباعة والنشر (بيروت: بلا).
- الحصني، الحسن بن إبراهيم (ت: بعد٨٢٢هـ/١٤١٩م).
- تاريخ حصن كيفا، تحقيق يوسف بالوكن، دار نوبهار (إسطنبول: ٢٠١٩).
- ابن حوقل، أبو القاسم محمد بن حوقل النصيبي (ت: ٣٦٧هـ/٩٧٧م).
- صورة الأرض، دار مكتبة الحياة (بيروت: ١٩٩٢).
- الخفاجي، شهاب الدين أحمد بن محمد بن عمر(ت: ١٠٦٩هـ/١٥٥٩م).
- شفاء الغليل فيما في كلام العرب من الدخيل،المطبعة المنيرية (القاهرة: ١٩٥٢).
- دفتر تحرير مفصل وإجمال ولاية أربيل سنة ٩٤٩هـ /١٥٤٢م، ترجمة د. خليل علي مراد، الأكاديمية الكردية (أربيل: ٢٠١٥).
- رمضان رمضان متولى، عيد النوروز عند الفرس وتأثيره في المجتمعات العربية(القاهرة:٢٠١٣).
- زين الدين عبدالباسط الحنفي (ت: ٩٢٠هـ/١٥١٤م).
- المجمع المفنن بالمعجم المعنون، المطبعة العصرية (بيروت: ٢٠١١).
- سبط ابن الجوزي، شمس الدين أبي المظفر يوسف بن قزاوغلي(ت:٦٥٤هـ/١٢٥٦م).
- مرآة الزمان في تاريخ الأعيان، الجمعية التاريخية التركية (أنقرة : ١٩٦٨).
- ابن الشعار، كمال الدين المبارك ابن الشعار الموصلي (ت: ٦٥٤هـ/١٢٥٦م).
- قلائد الجمان في فرائد شعراء هذا الزمان، دار الكتب العلمية (بيروت: ٢٠٠٥).
- أبن الصابوني، جمال الدين أبي حامد محمد (ت٦٨٠هـ/١٢٨١م).

- العباسي، نزهة المالك والمملوك، المكتبة العصرية(بيروت: ٢٠٠٣).
- تكملة اكمال الاكمال، عالم الكتب (بيروت ١٩٨٦).
- عبدالرقيب يوسف، الدولة الدوستكية في كردستان الوسطى، ج٢(السليمانية: ٢٠١٤).
- ابن العديم، كمال الدين عمر بن أحمد العقيلي(ت: ٦٦٠هـ/١٢٦٢م).
- بغية الطلب في تأريخ حلب، تحقيق د. سهيل زكار، دار الفكر (بيروت: بلا).
- العرضي، ابو الوفاء محمد بن عمرالحلبي(ت: ١٠٧١هـ/ ١٦٦١م).
- معادن الذهب في الأعيان المشرفة بهم حلب، تحقيق عبدالله الغزالي(الكويت: ١٩٨٦).
- العماد الأصفهاني، ابوحامد محمد بن محمد(ت:٥٩٧هـ/١٢٠٠م).
- زبدة النصرة ونخبة العصرة، إختصار الفتح بن علي البنداري(ليدن: ١٨٩٩).
- العمري، شهاب الدين أحمد بن يحيى بن فضل الله (ت: ٧٤٩هـ/١٣٤٨م).
- مسالك الأبصار فى ممالك الأمصار، المجمع الثقافي (أبوظبي: ١٤٢٣هـ).
- الفارقي، أحمد بن يوسف بن علي (ت: بعد ٥٧٧هـ/١١٨١م).
- تاريخ ميافارقين، مطبعة نوبهار (استانبول: ٢٠١٤).
- القلقشندي، أحمد بن علي(ت: ٨٢١هـ/ ١٤١٨م).
- صبح الأعشى في صناعة الإنشا، دار الكتب العربية(بيروت: ١٩٨٧).
- ابن المستوفي، شرف الدين المبارك بن احمد (ت: ٦٣٧هـ/١٢٣٩م).
- تاريخ أربل، ج٢، دار الرشيد للنشر (بغداد: ١٩٨٠).
- المسعودي، ابوالحسن علي بن الحسن بن علي(ت : ٣٤٦ هـ/٩٥٧م).
- مروج الذهب ومعادن الجوهر، دار المعرفة (بيروت: ٢٠٠٥).
- التنبيه والإشراف، دار مكتبة الهلال (بيروت ١٩٨١).
- مسكويه، أحمد بن محمد بن يعقوب (ت: ٤٢١هـ/١٠٣٠م).
- تجارب الأمم، تحقيق: أبو القاسم إمامي، سروش، ط٢(طهران: ٢٠٠٠).
- مؤلف مجهول (القرن٨هـ/١٤م).
- كتاب الحوادث، دار الغرب الإسلامي (بيروت:١٩٩٧).
- المنذري، زكي الدين عبدالعظيم بن عبدالقوي (ت:٦٥٦هـ/١٢٥٨م).
- التكملة لوفيات النقلة، مؤسسة الرسالة، ط٤ (بيروت: ١٩٨٨).
- النقشبندي، حسام الدين علي غالب، الكرد في لرستان الشمالية وشهرزور(السليمانية: ٢٠١١).
- ابن واصل، جمال الدين محمد بن سالم(ت:٦٩٧هـ/١٢٩٨م).
- مفرج الكروب في أخبار بني أيوب، ج١-٥(القاهرة: ١٩٥٣-١٩٧٥).
- ياقوت بن عبدالله الحموي الرومي (ت: ٦٢٦هـ/ ١٢٢٩م).

- معجم البلدان، دار أحياء التراث العربي (بيروت: بلا).
- اليعقوبي، أحمد بن إسحاق بن جعفر (توفى بعد٢٩٣هـ/٩٠٦م).
- تاريخ اليعقوبي، مطبعة شريعت (قم المقدسة: ١٤٢٥هـ).
- اليونيني، قطب الدين أبو الفتح موسى بن محمد (ت: ٧٢٦ هـ/١٣٢٦م).
- ذيل مرآة الزمان، دار الكتاب الإسلامي، الطبعة الثانية (القاهرة: ١٩٩٢).

ب- به فارسى و كوردى:

- ابن بزاز أردبيلى، درويش توكلى بن إسماعيل بزاز (سال٧٥٩هـ/١٣٥٨م).
- صفوه الصفا، مصحح غلامرضا طبابايى، چاپ تك (تهران: ١٣٨٦ش).
- حمدالله مستوفى قزوينى (ت: ٧٥٠هـ/١٣٤٩م).
- تاريخ گزيده، بأهتمام عبدالحسين نوائى، أمير كبير(تهران: ١٣٨١ش).
- نزهه القلوب، تصحيح محمد دبير ساقى، حديث أمروز (قزوين: ١٣٨١ ش).
- عمر خيام، نوروزنامه، مطبعة روشنائى(طهران:١٩٣٣).
- محمد نوربخش، محمد بن عبدالله قطيفى (ت: ٨٦٩هـ/١٤٦٥م).
- سلسلة الأولياء، بإهتمام محمد تقى دانش پژوه (تهران: ١٣٩٧ش).
- مؤلف ناشناخته(سال٥٢٠هـ/١١٢٦م).
- مجمل التواريخ والقصص، بتصحيح ملك الشعراء بهار(تهران ١٣١٨ش).
- شێخ عەبدولموئمینی مەردۆخی، کەشکۆڵە شیعرێکی کوردیی گۆرانی(سلێمانی: ٢٠١٠).
- فەرهاد پیرباڵ، مەلا مەحمودی بایەزیدی، دەزگای ئاراس(هەولێر: ٢٠٠٠).

پەراویز:

(١) ياقوت الحموي، معجم البلدان(بيروت: بلا)، ١٥٠/٥.

(٢) ابن الشعار، قلائد الجمان (بيروت: ٢٠٠٥)، ٢٧٥/١.

(٣) دفتر تحرير مفصل وإجمال ولاية أربيل سنة ٩٤٩هـ /١٥٤٢م (أربيل: ٢٠١٥)، ص١٩٤- ١٩٥.

(٤) مستوفى قزوينى، نزهة القلوب(قزوين: ١٣٨١ش)، ص٨٢.

(٥) مؤلف مجهول، كتاب الحوادث (بيروت: ١٩٩٧)، ص ٢٨٥.

(٦) مستوفى قزوينى، تاريخ گزيده(تهران: ١٣٨١ش)، ص٥٦، نزهة القلوب، ص١٦٢.

(٧) مؤلف مجهول، كتاب الحوداث، ص٢٣٠.

(٨) ابن الأثير، الكامل في التاريخ، (بيروت: ٢٠٠٧)، ٤٤٧/٨- ٤٤٨.

(٩) بگەڕێرەوە بۆ کتێبەکەم: لەبارەی مێژوو و کەلتوری کوردییەوە (سلێمانی: ٢٠٢١)، ل٣٥٦- ٣٥٧.

(١٠) شێخ عەبدولموئمینی مەردۆخی، کەشکۆڵە شیعرێکی کوردیی گۆرانی(سلێمانی: ٢٠١٠)، ل٤٢٨.

(١١) البلاذري، فتوح البلدان(بيروت: ١٩٧٨)، ص٣٢٩، ابن الأثير، الكامل في التأريخ، ٣١/٣.

(١٢) بگەڕێرەوە بۆ: مەلا جەمیل رۆژبەیانی، چوار دەوڵەتی کورد(هەولێر: ٢٠٠٠)، ل٧٥- ١١٢.

(١٣) البدليسي، شرفنامه، ٥٠٣- ٥١٢.

(١٤) معجم البلدان، ٢٦١/٢.

(١٥) الكامل، ٧٠٣/٨- ٧٠٤، ابن واصل، مفرج الكروب، ٥٥/١- ٥٦.

(١٦) معجم البلدان، ١٤٢/١- ١٤٥.

(١٧) الخفاجي، شفاء الغليل، ص٢٤-٢٥.

(١٨) المعرب من كلام الأعجمي (دمشق: ١٩٩٠)، ص١٣- ٨٨.

(١٩) د. عبدالله بن محمد الأنصاري، حقيقة العلم المختوم ب(ويه) واحكامه النحوية، مجلة العلوم العربية، جامعة الامام بن سعود، العدد(٣٤)/ محرم ١٤٣٦هـ، ص٧١- ١٢٤.

(٢٠) بڕوانە: الخفاجي، شفاء الغليل فيما في كلام العرب من الدخيل (القاهرة: ١٩٥٢)، أدى شير، الألفاظ الفارسية المعربة، ط٢(القاهرة: ١٩٨٨).

(٢١) اليعقوبي، تأريخ اليعقوبي، (قم المقدسة: ١٤٢٥هـ)، ٣٠٩/٢.

(٢٢) الجوهري، السقيفة وفدك (بيروت: بلا). ٣٣٠/٢، ٣٤٧.

(٢٣) الباخرزي، دمية القصر وعصرة أهل العصر(بيروت: ١٤١٤هـ)، ٤٤١/١.

(٢٤) ابن حوقل، صورة الأرض، ص٣٣٤، ٣٥٤.

(٢٥) المسعودي، مروج الذهب، ١٠٠/٣.

(٢٦) لەبارەیەوە بگەڕێرەوە بۆ: کورد و کوردستان لە رۆژگاری خیلافەی ئیسلامی(هەولێر: ٢٠٢٠)، ل١٠٣- ١٠٤، ١٢٣- ١٢٤.

(٢٧) مسكويه، تجارب الأمم، ٩٨/٦.

(٢٨) ئێستا (چ)ی وشە بیانییەکان زیاتر دەکرێت بە(ش) و (تش): چەرچل- شەرشل، چیک- تشیک، چیڵسی- تشیلسي.

(٢٩) التنوخي، الفرج بعد الشدة(بيروت:١٩٧٨)، ١٨٦/٢.

(٣٠) الكامل في التأريخ، ٥٣/٧، ١٢٤.

(٣١) المصدر نفسه، ٢٢٨/٧.

(٣٢) تاريخ گزيده، ص٤٢٥، ٤٣٣، ٥٥٠.

(٣٣) الكامل في التأريخ، ٩٢/٨، ٩٥، ٩٨.

(٣٤) الكرد في لرستان الشمالية وشهرزور خلال العصر الوسيط(السليمانية: ٢٠١١)، ص١٣١، ١٤٤.

(٣٥) مؤلف ناشناخته، مجمل التواريخ والقصص (تهران ١٣١٨ش)، ص٣٩٤.

(٣٦) مجمل التواريخ والقصص، ٣٩٨.

(٣٧) عمر خيام، نوروزنامه، مطبعة روشنائى(طهران:١٩٣٣)، ص٤٤-٤٥، رمضان رمضان متولى، عيد النوروز عند الفرس وتأثيره في المجتمعات العربية(القاهرة:٢٠١٣)، ص١٢٥.

(٣٨) مستوفى قزوينى، تاريخ گزيده، ص٤٢٩.

(٣٩) الأصفهانى، البستان الجامع، ص٤١٢.

(٤٠) اليونيني، ذيل مرآة الزمان،٣/٨٩.

(٤١) الفارقي، تاريخ ميافارقين(استانبول: ٢٠١٤)، ص٥٣٩- ٥٤٠.

(٤٢) تاريخ ميافارقين، ص٤٦٠- ٤٦١، ٥٣٩- ٥٤٠.

(٤٣) حالّى حازر(كوه گيلويه و بوير أحمد)، ئوستان- پارێزگايەكى ئێرانە و دەكەوێتى نێوان ئوستانەكانى ئەسپەهان و خوزستان فارسەوە.

(٤٤) بڕوانە: التنوخي، نشوار المحاضرة، تحقيق: عبود الشالجي، دار صادر (بيروت: ١٩٧١)، ٣/١٣٩، ٤/٩٤-٩٦، البيروني، الآثار الباقية عن القرون الخالية، دار العراب (دمشق: ٢٠١٣)، ص٧٨، ٢٧٣.

(٤٥) ابن واصل، مفرج الكروب، ٤/٢٥٧، ٥/٨٠.

(٤٦) المنذري، التكملة لوفيات النقلة(بيروت: ١٩٨٨)، ٢/٦٠٣.

(٤٧) العباسي، نزهة المالك والمملوك(بيروت: ٢٠٠٣)، ١/٢٣٧.

(٤٨) بڕوانە: كردستان في العهد الجلائري، الاكاديمية الكردية(أربيل: ٢٠٢٢)، ص٨٣- ٨٥. ئەم ناوە بە فۆرمە كوردييەكەی لای فارسیش هەبوو، باپیری نوژدار و ئەدیب(ابو الفرج بن حسین هندۆ: م٤٢٠ك/١٠١١ز) خەڵكی قووم ناوی هندۆ بوو.

(٤٩) القلقشندي، صبح الأعشى، ٧/٢٩٧.

(٥٠) الحصني، تاريخ حصن كيفا، نوبهار(أستانبول: ٢٠١٩)، زەیدۆ دەشێت زێدانیش بێت.

(٥١) ابو الوفاء العرضي، معادن الذهب(الكويت: ١٩٨٦)، ص٢١٩.

(٥٢) شرفنامه، ص٣٨٠.

(٥٣) حقيقة العلم المختوم ب(ويه) واحكامه النحوية، ص٨٨.

(٥٤) زين الدين الحنفي، المجمع المفنن بالمعجم المعنون، ٢/١٨٣.

(٥٥) الحصني، تاريخ حصن كيفا، ص١٤١، ١٦١-١٦٢، ١٦٧، ٢٤٤، ٢٨٩... هتد، البدليسي، شرفنامه، ص٣٨٠.

(٥٦) شرفنامه، ص٢٣٣، ٣٦٣.

(٥٧) عەلائەدین سەجادی، مێژووی ئەدەبی كوردی، بڵاوكردنەوەی كوردستان(سنە: ١٣٨٩ش)، ل٣١٤- ٣٢٠.

(٥٨) بگەڕێرەوە بۆ: فەرهاد پیرباڵ، مەلا مەحمودی بایەزیدی(هەولێر: ٢٠٠٠)، ل١٥٧- ١٥٨.

(٥٩) المعرب من كلام الأعجمي، ص٩٤.

(٦٠) المعرب من االكلام الأعجمي، ص٩٥، الخفاجي، شفاء الغليل، ص٢٥.

(٦١) الجوهري، السقيفة وفدك، ٢/٣٣٠، ٣٤٧.

(٦٢) خولاصەیەكی تاریخی كورد و كوردستان، بنكەی ژین(سلێمانی: ٢٠٢٠)، ل٢٤٧- ٢٤٨، ٢٥١، ٣٦١، ٦٨٩- ٦٩٣.

(٦٣) تأريخ ميافارقين، ص٤٤٩- ٤٥٣.

(٦٤) الكامل فى التأريخ، ٧/١٥٠- ١٥٢، ١٧٧- ١٧٨.

(٦٥) الدولة الدوستكية في كردستان الوسطى، ج٢(السليمانية: ٢٠١٤)، ص٧٠٢- ٧٠٤.

(٦٦) ابن بزاز الأردبيلي، صفوة الصفا، ص٧٠.

(٦٧) المنذري، التكملة لوفيات النقلة، ٢٥٦- ٢٥٨.

(٣) مجمل التواريخ والقصص، ص٣٩٤.

(٦٩) لەمبارەیەوە بگەڕێرەوە بۆ: ابراهيم جمعة، قصة الكتابة العربية، دار المعارف(القاهرة:١٩٤٧)، ص٤٩-٥٥.

(٧٠) بۆ پتر زانیاری بگەڕێرەوە بۆ: النقشبندي، الكرد في لرستان الشمالية، ص٢٠٥- ٢٥٤.

(٧١) المعرب من كلام الاعجمي، ص٩٤، ٢٣٥- ٣٣٨.

(٧٢) المسعودي، التنبيه والإشراف(بيروت ١٩٨١)، ص٩٤، مروج الذهب، ١٢٤/٢، ابن الأثير، اللباب في تهذيب الأنساب (بغداد: د. ت)، ٣٠٧/١، الكامل في التأريخ، ٣٩٢/٧، ٣٩٧.

(٧٣) بگەڕێرەوە بۆ: مصطفى جواد، جاوان القبيلة الكردية المنسية، مطبعة المجمع العلمي الكردي (بغداد ١٩٧٣).

(٧٤) مؤلف ناشناخته، مجمل التواريخ والقصص، ص٣٩٩.

(٧٥) الكامل في التاريخ، ٦٨/٦، ٣٢١.

(٧٦) معجم البلدان، ٢٦١/١

(٧٧) اللباب في تهذيب الأنساب، ٣٠٧/١. بۆ پتر پێزانین بڕوانە کتێبەکەم: القبائل والزعامات القبلية الكردية في العصر الوسيط، ط٢، دار الزمان(دمشق:٢٠١٦)، ص٩٤- ١٠٠.

(٧٨) ابن الصابوني، تكملة إكمال الإكمال، ص١٠٥.

(٧٩) اللباب في تهذيب الأنساب، ١٥٧، بۆ پتر پێزانین بڕوانە: القبائل والزعامات القبلية الكردية، ص٥٣- ٦٠.

(٨٠) شرفنامه، ص٣٠٥، ٣١٠، ٣١٩- ٣٢٠.

(٨١) معجم البلدان، ١٤٢/١- ١٤٥.

(٨٢) ابن المستوفي، تأريخ أربل، ٥١/١، ٧٠، معجم البلدان، ١٦٤/١، نزهة القلوب، ص١٢٧، ١٣٢- ١٣٣.

(٨٣) معجم البلدان، ١٣٢/١- ١٣٤.

(٨٤) معجم البلدان، ٣٠٤/١، ٤١٣/٣، ابن العديم، زبدة الحلب، ٩٤١/٢.

(٨٥) محمد نوربخش، سلسلة الأولياء (تهران: ١٣٩٧ش)، ص٤٦.

(٨٦) هەر بۆ نموونە: ئاوریشم، شەروال، سەرپۆش، تەشت، کران بە أبريسم، سروال، شربوش- طربوش، طست.

(٨٧) العماد الاصفهاني، زبدة النصرة، ص١٩، الكامل، ٦٣/٨، ٩٠، ١٢٥، ١٦١.

(٨٨) سبط ابن الجوزي، مرآة الزمان، الحوادث الخاصة بالسلاجقة، ص٥.

(٨٩) بگەڕێرەوە بۆ: توێژینەوەکانی دیداری مەلا جەمیل ڕۆژبەیانی، کەلار ١١- ١٢/ ٢/ ٢٠٢١، ل١٩٩.

الامارات الكردية
قراءة جديدة لأسماء الأمراء والقبائل والمدن والقلاع

الملخص:

من المعروف ان النخبة المثقفة من الكرد عبر عصور التأريخ الإسلامي، لم تولى اهتماما يذكر بتدوين تأريخ شعبهم وبلادهم وكل ما وصلتنا حول تأريخ الأمارات والكيانات القبلية الكردية، عبارة عن أخبار مبعثرة وروايات متناثرة بين المصادر العامة التي كتبت من قبل المؤرخين والكتاب العرب والفرس وغيرهم، فقدموا بذلك خدمة كبيرة للتأريخ الكردي، غير انهم ثبتوا اسماء الأمراء والزعماء الكرد وكذلك اسماء القبائل والبلدات والقلاع التي خضعت لهم، وفق قواعد واسس اللغة العربية في الغالب وبدلوا الحروف التي لا توجد في العربية بالحروف القريبة منها في اللفظ او شبيهة لها في الشكل كما حوروا الواو المفتوحة التي هي من أهم علامات اسماء الأعلام في اللغة الكردية الى(ويه). وسار الباحثون المعاصرون على هذا النهج وكتبوا كل الأسماء الشخصية والجغرافية التي تخص الإمارات والقبائل الكردية بنفس الصيغة المثبتة لدى المؤرخين القدامى.

وبناءا على ذلك، فهذا البحث هو مبادرة جادة ومحاولة أولية لدراسة هذه الظاهرة مبينا حسب رأي الباحث اسبابها وأهم الحالات التي تعرب فيها اسماء الأعلام أو يغير فيها الأحرف الأعجمية الى العربية، وبالتالي الى الإهتداء الى أصلها الكردي وذلك بالإعتماد على المصادر المعنية والشواهد اللغوية.

الكلمات الدالة: *ألامراء، والعشائر الكردية، مدن كوردستان، تصحيح*

Kurdistan Emirates
A new reading of the names of emirs, tribes, cities and castles

Abstract

It is known that the educated elite of the Kurds throughout the ages of Islamic history paid little attention to codifying the history of their people and their country. This is a great service for Kurdish history, except that they fixed the names of the Kurdish princes and leaders, as well as the names of the tribes, towns and castles that were subject to them, according to the rules and foundations of the Arabic language mostly, and they replaced the letters that do not exist in Arabic with letters that are close to it in pronunciation or similar to it in form, as they altered the (ۆ) Which is one of the most important signs of proper nouns in the Kurdish language to (weh).

Contemporary researchers followed this approach and wrote all the personal and geographical names that belong to the Emirates and Kurdish tribes in the same formula proven by ancient historians. Accordingly, this research is a serious initiative and a preliminary attempt to study this phenomenon, indicating, according to the researcher's opinion, its reasons and the most important cases in which proper names are expressed or the non-Arabic letters are changed to Arabic, and thus to the guidance to its Kurdish origin, depending on the relevant sources and linguistic evidence.

Key words: *Kurdish princes and tribes, Kurdistan cities, correction*